

UDC:1.17.172.172.2

Azizbek SAMIJONOV,
Farg‘ona davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: samijonova@gmail.com

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti I.Asatulloev taqrizi asosida

KIBERXAVFSIZLIK TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHİYATI VA KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada kiberxavfsizlik tushunchasining mazmun-mohiyati va konseptual asoslari hamda uchinchi ming yillikda raqamlashtirish bilan bog‘liqlikda yuzaga kelayotgan xavf va tahdidlar tahlil qilingan. Shuningdek, Uchinchi ming yillikda raqamlashtirish bilan bog‘liqlikda yuzaga kelayotgan xavf va tahdidlardan himoyalanişning falsafiy omillari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Kiberxavfsizlik, xavfsizlik, axborot xavfsizligi, tahdid, kiber urush.

СОДЕРЖАНИЕ И КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОСНОВА ПОНЯТИЯ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

В данной статье анализируются сущность и концептуальные основы концепции кибербезопасности, а также возникающие риски и угрозы, связанные с цифровизацией в третьем тысячелетии. Также анализируются философские факторы защиты от рисков и угроз, возникающих в связи с цифровизацией в третьем тысячелетии.

Ключевые слова: Кибербезопасность, безопасность, информационная безопасность, угроза, кибервойна.

CONTENT AND CONCEPTUAL BASIS OF THE CONCEPT OF CYBERSECURITY

Annotation

This article analyzes the essence and conceptual foundations of the concept of cybersecurity, as well as emerging risks and threats associated with digitalization in the third millennium. It also analyzes the philosophical factors of protection against risks and threats arising in connection with digitalization in the third millennium.

Key words: Cybersecurity, safety, information security, threat, cyber war.

Kirish. Uchinchi ming yillikda raqamlashtirish bilan bog‘liqlikda yuzaga kelayotgan xavf va tahdidlardan himoyalaniş muammosi zamonaviy sharoitda alohida tadqiqotlar olib borishni taqozo etadi. Axborot xavfsizligini ta‘minlash masalasiga qator tadqiqot ishlari bag‘ishlangan bo‘lib, hozirda ham mazkur yo‘nalishda ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga ilmiy adabiyotlar tahlili kiberxavfsizlikni ta‘minlash masalasini o‘rganishning metodologik jihatlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Ushbu nuqtai nazardan eng avvalo ko‘plab mualliflar tomonidan ta‘rif-tavsif berilgan “xavfsizlik”, “axborot xavfsizligi”, “kiberxavfsizlik”, atamalarining izohini aniqlashtirish zarur.

Umumiy, tabiiy va texnika fanlarida xavfsizlik hamda uning shakllari o‘z tabiatiga ko‘ra mustaqil yo‘nalishga ega. Siyosiy, iqtisodiy, ekologik, axborot, harbiy va boshqalarning xavfsizlik aspektlari ko‘pincha umumiy fanlar tomonidan ishlab chiqiladi. Umumiy nazariyani shakllanishida ularning har biri o‘z ulushini qo‘shadi. Umumiy nazariyani yaratish uchun obyektiv shart-sharoitlar quyidagilar:

1. Indivud, tashkilot, ijtimoiy guruh, jamiyat, davlat va dunyo hamjamiyati tomonidan xavfsizlik nuqtai nazaridan o‘zini saqlanishi va rivojlanishi uchun talabning qo‘yilishi;

2. Indivud va umuman insoniyatning muhim yashash obyektlarini tahdidlardan saqlash uchun xavfsizlik tizimini yaratilishi;

3. Ommaviy salbiy ta‘silarga qarshi tura oluvchi xavfsizlikning modernizatsiyalashtirilgan tizimini yaratish bilan bog‘liq.

Xavfsizlikning subyektivi sifatida inson qaralishi, uni obyektivi sifatida tabiat, texnika vositalar, ko‘chmas mulk, fuqarolarning huquqiy va qonuniy manfaatlari, jamiyat, davlat qaralishi mumkin. Bitta shaxsning o‘zi xavfning ham subyektivi ham obyektivi bo‘lishi mumkin.

“Chambers lug‘ati”da “xavfsizlik” tushunchasini “holat, xavfsizlikka keltiruvchi vositalar yoki sezgi” deb talqin qilingan. Mazkur tushuncha “besaranjomlilik, tashvishlilik”, “ishonch”, “barqarorlik”ning yo‘qolishi bilan bog‘lab tushuntirilgan[1].

Zamonaviy adabiyotlarda “xavfsizlik” tushunchasi obyektning o‘z funksiyalarini cheklashi va o‘zining ichki qonunlari asosida rivojlanadigan shart-sharoitlar va omillar tizimi sifatida ko‘rib chiqiladi[2]. Shuningdek, xavfsizlik indivud yoki jamiyatga xavf-xatar tug‘diruvchi shart-sharoit va omillardan himoyalaniş tarzida ham tavsif etiladi[3].

Shuni alohida ta‘kidlab o‘tish lozimki, “xavfsizlik” tushunchasiga berilgan ko‘plab ta‘riflar olimlar va amaliyotchilar tomonidan tanqidga uchramoqda. Bizningcha, ko‘plab ta‘riflarda aniqlik yetishmasligining asosiy sababi tushunchaga ta‘rif berishda xavfsizlikning dialektik ziddi hisoblangan xavfning hisobga olinmasligi bilan bog‘liq. Aynan xavf-xatarning yuzaga kelish sabablarini o‘rganish “xavfsizlik” tushunchasiga aniqroq ta‘rif berish imkonini beradi. G.A.Atamanov ta‘kidlab o‘tganidek, xavfsizlik uning hosilasi sifatida xavf-xatar bilan aloqadorlikda mazmun kasb etadi[4]. Muallifning fikricha, “xavfsizlik” ichki va tashqi ta‘silarning mavjudligi sharoitida tizimning hayotiy mavjudlik mexanizmining buzilishiga doir obyekt holatini ifoda etadi. Uning har qanday tahdidni xavf-xatar sifatida qabul qilishi o‘rinli bo‘lmaydi, xavfsizlik xavf-xatarni yengib o‘tish natijasida yuzaga keladi.

Rus olimi V.I. Dalning fikricha: “Xavfsizlik” atamasi – murakkab tushuncha bo‘lib, uning ma‘nosi intuitiv darajada xuddi tushunarlidek tuyuladi. “Xavfsizlik” tushunchasi insonlarning odatiy tasavvuriga ko‘ra subyektiv ma‘noga ega, ya‘ni xavfsizlik – subyektning unga zarar yetkazuvchi salbiy faktorlardan himoyalangan holatidir. Boshqacha

aytganimizda, “xavfsizlik” , “xavfning yo‘qligi” deb ta’riflanishi mumkin[5].

S.I.Ojegov ham xavf va tahdid tushunchalariga quyidagi izoh beradi: O‘z navbatida “xavfsizlik”ning antonimi “xavf, tahdid qilish, zarar yetkazish”dir[6], “tahdid” tushunchasi – mumkin bo‘lgan xavf, qo‘rqitish, kimgadir yomonlik qilish, zarar yetkazishdir[7].

Shunday qilib, “xavfsizlik” tushunchasini kimgadir, nimagadir xavf-xatarning yo‘qligi deb talqin qilish mumkin.

Bugungi kunda xavfsizlikning turli ta’riflari mavjud bo‘lib, ularning mualliflari turli mezonlarga asoslanadi. Ba’zan “xavfsizlik – holat, rivojlanishning an’analari va hayot faoliyatining shartlari...”[8] deb tasavvur qilishadi. Bundan tashqari, agar xavfsizlik innovatsiyalar progressini chegaralaydigan bo‘lsa, u holda u turg‘unlik faktoriga, konservativizmga, regressga olib kelishi mumkin. Xavfsizlik tizimi nafaqat son yoki sifat jihatdan o‘zgarishlarga to‘sqinlik qilishi, balki jamiyat va shaxs uchun zarar keltirmagan holda eski shakllarni oshib o‘tishga yordam qilishi lozim. Ko‘pchilik hollarda “xavfsizlik” tushunchasini “himoya”, “himoyalangan”, “himoya qilish” atamalarini orqali ochib berish uning ma’nosini toraytiradi deb hisoblashadi. Himoya qilish – nimanidir yopish, nimagadir to‘siq qo‘yish deb talqin qilinishi; u buyum, predmet, hodisa, qo‘riqlash, kimgadir, nimagadir to‘siq bo‘luvchi va nihoyat oddiy qilib aytganimizda to‘g‘ri va ko‘chma ma’noda qalqon deb atalishi mumkin. Zamonaviy ensiklopedik lug‘atlarda bu so‘z shu tariqa yoki shu tarzda talqin qilinadi. Lekin, biz xavfsizlikning muhim xossasi va funksiyasini bo‘lgan – xavf va tahdidni pasaytirish, bartaraf etish, ogohlantirishni adabiyotlarda atroflicha ochib berilgan talqinini uchratmadik. Xususan, “himoya qilish” so‘zining ma’nosi xavfsizlikning muhim funksiyasini aks ettiradi, lekin u tugallangan ma’noni bildirmaydi.

Ko‘pchilik adabiyotlarda “xavfsizlik”ka “zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan xavf-xatarning yo‘qligi” deb ta’rif berilgan. Asos sifatida olinishi mumkin bo‘lgan bu ta’riflar, xavfsizlikni ta’minlashning ikkita tamoyilini o‘zida aks ettiradi.

Birinchi ta’rifdan kelib chiqadigan tamoyil – xavfsizlikni ta’minlash bo‘lib, u sifat jihatidan xavfsizlikni ta’minlash mezoniga asoslanadi. Ushbu mezon ikkita qiymatni qabul qilishi mumkin: 1 (xavfsizlik ta’minlanadi) yoki 0 (xavfsizlik ta’minlanmaydi). Agar xavfsizlik holati baholanayotganda shaxs, jamiyat va davlat uchun muhim bo‘lgan manfaatlar himoyalangan degan xulosaga kelinsa, u holda xavfsizlikni ta’minlanish mezonini 1 ga teng deb hisoblanadi hamda xavfsizlik ta’minlanayapti degan qarorga kelinadi. Shu bilan birga “to‘liq” xavfsizlik ta’minlanmoqda deb faraz qilinsa, u holda hodisadan zarar yetkazilish mumkin bo‘lgan imkoniyat yo‘qqa chiqariladi. Agar xavfsizlik holati baholanayotganda shaxs, jamiyat va davlat uchun muhim bo‘lgan manfaatlar himoyalangan degan xulosaga kelinsa, u holda xavfsizlikni ta’minlanish mezonini 0 ga teng deb hisoblanadi hamda xavfsizlik ta’minlanmayapti degan qarorga kelinadi.

Ikkinchi ta’rifdan kelib chiquvchi xavfsizlikni ta’minlash tamoyili, “to‘liq” xavfsizlik ta’minlanishi mumkin emas degan farazga asoslanib, zarar yetishi bilan bog‘liq bo‘lgan holat har doim mavjud taxminiga tayanadi. Shunday qilib, dunyoning turli madaniyatlarida xavfsizlik va tahdid haqida umuman olganda bir xil tasavvurlar shakllangan, unda shaxsning hozirgi va kelajakdagi holati bilan bog‘liq sezgi va qayg‘urishlariga urg‘u berilgan.

Ya’ni, inson uchun xavfsizlik - birinchi navbatda turli ko‘rinishdagi xavfli harakatlardan himoyalanganligini bilishi va sezishidir.

Muhokama va natijalar. Tahlillar natijasida quyidagi ta’rifni keltiramiz: shaxs xavfsizligini ta’minlash yoki tahdidni bartaraf etish – jamoatchilik ongining holati sifatida qaralib,

unda yaxlit jamiyat va alohida shaxs hayotning mavjud sifat darajalari ishonchli deb qabul qilinadi. Chunki, u fuqarolarga hozirgi tabiiy hamda ijtimoiy talablarini qondirishi uchun real imkoniyatlar va kelajakka asosli ishonchni beradi.

Ba’zan hayot faoliyati bilan jarayonlarni xavfsizlikni ta’minlashni boshqarishda “xavfsizlik” atamasini o‘zi ishlatilmasdan, ba’zan murakkab atamalar ishlatiladi va unda “xavfsizlik” atamasi tashkil etuvchi bo‘lib xizmat qiladi. Atamalarining tashkil etuvchi qismi sifatida quyidagilar ham qaralishi mumkin:- hayot faoliyati subyektlari – shaxs, shaxs xavfsizligi, jamiyat, jamiyat xavfsizligi, davlat, davlat xavfsizligi;- hayot faoliyati obyektlari – subyektlarning muhim hayotiy manfaatlarini qoniqtirishni ta’minlash: hudud, hudud xavfsizligi; iqtisod, iqtisodiy xavfsizlik; atrof muhit, atrof muhit xavfsizligi va boshqalar;- obyektlar – xavf manbalari: atrof muhit – atrof muhitning ekologik xavfsizligi, sanoat obyekti – sanoat obyektining xavfsizligi, bank – bank xavfsizligi va boshqalar;- obyektlar – xavfsizlik vositalari: samolyot – samolyotning xavfsizligi; avtomobil – avtomobilning xavfsizligi; umuman texnika xavfsizligi; - hayot xavfsizligi jarayoni: mehnat – mehnat xavfsizligi, yo‘l harakati – yo‘l harakati xavfsizligi va boshqalar.

Mamlakat hamda uning fuqarolari, jamiyat va davlatning muhim mafaatlari tashqi va ichki xavflardan himoyalash uchun har bir davlatda xavfsizlikni ta’minlash tizimi tuzilgan bo‘ladi, unda asosiy element sifatida xavfsizlik obyektlari hamda xavfsizlik subyektlari tarkibi kiritilgan bo‘ladi.

Umuman olganimizda, etimologiyaga ko‘ra xavfsizlik so‘zi xavfning yo‘q ekanligini bildiradi. Bu so‘zning tashkil etuvchisi – xavf so‘zidir. Bundan “xavfsizlik” tushunchasini ma’nosini asoslash uchun unga teskari bo‘lgan “xavf” yoki “tahdid” tushunchasini tadqiq etish lozim bo‘ladi. “Xavf” tushunchasining paydo bo‘lishi salbiy faktorlar bilan bog‘liq, ya’ni uning natijasida insonlarda ularning hayoti va sog‘lig‘ini saqlashdagi xuquqi buziladi, tashkilotlar va ishlab chiqarish korxonalarida esa - tashkilot va ishlab chiqarish korxonasining mavjudligi va rivojlanishi butunlay to‘xtashi mumkin. Shunday qilib, “xavfsizlik” va “xavf” tushunchalarining shakllanishi bevosita insonlar va tashkilotlarning kundalik hayoti hamda faoliyati jarayonida “rejalashtirilmagan” ziyon yetkazish bilan bog‘liq.

Ko‘pchilik obyektlar (subyektlar)ning xavfsizligi, jamiyat hayot faoliyatining barcha sohalarida muhim tarkibiy tuzilma bo‘lib – faoliyat hisoblanadi, uning predmeti (yoki mahsuloti) esa axborotdir. Ushbu obyektlar yoki subyektlarga nisbatan xavfning bo‘lishi, axborot xavfsizligi haqida fikr yuritishga asos bo‘ladi. Ma’lumki xavfning barcha ko‘rinishlari mos axborot jarayonlari bilan bog‘liq. Shunday qilib, axborot xavfsizligi axborot sohasini tavsiflab, u birgalikda jamiyat munosabatlarini tashkil etadi va shaxs, jamiyat hamda davlat obyektlari sifatida axborot va axborot infratuzilmalari bilan bevosita bog‘liq[9].

Kiberxavfsizlik muammosi ham yorqin ifodalangan axborot tavsifiga ega[10]. Bu holatlar kuchli fuqarolik jamiyatini qurish vazifasi bilan birga, axborotlarning ahamiyatini o‘shishi, davlat va fuqarolik jamiyatida axborot resurslari hamda texnologiyalarini rivojlanishi natijasida milliy xavfsizlikni ta’minlashda axborot xavfsizligini ta’minlashni birinchi darajali masalaga aylantiradi.

Ma’lumki, milliy xavfsizlik ikkita ko‘rinishda amalga oshiriladi: jamoatchilik va davlat darajasida, ular ham o‘z navbatida xavf manbaasiga qarab, ichki va tashqi ko‘rinishga bo‘linadi. Shaxs xavfsizligi birinchi darajali bo‘lib, u davlat va fuqarolik jamiyati xavfsizligini muayyan qilib qo‘yadi.

Axborot yoki ma’lumotlarni shaxsga ta’sirini o‘tkazuvchi asosiy manbalar sifatida umumiy holda quyidagilarni keltirish mumkin: - davlat va uni (xorijiy ham bo‘lishi mumkin) boshqaruvchi organlar hamda boshqa davlat

tuzilmalari; - jamiyat, turli jamoatchilik tashkilotlari, iqtisodiy, siyosiy va boshqa tashkilotlar, shu bilan birga xorijiy ham bo'lishi mumkin; - turli ijtimoiy guruhlar (rasmiy va norasmiy, yashash joyiga qarab katta yoki kichik va boshqalar); - alohida shaxslar, davlat va jamoatchilik tuzilmalaridagilar ham bo'lishi mumkin va boshqalar; - rasmiy va norasmiy turli diniy tuzilmalar, oshkor yoki yashirin.

Shaxsga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy axborot vositalari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: - ommaviy axborot kommunikatsiyalari: axborot tizimlari, masalan televideniye, radio, internet va boshqalar; - adabiyotlar: badiiy, ilmiy-texnikaviy, siyosiy, maxsus va boshqalar; - san'at: turli yo'nalishlardagi, shu bilan birga "ommaviy madaniyat"ni targ'ib etuvchi va boshqalar; - ta'lim va tarbiya: maktabgacha, umumiy o'rta ta'lim maktablari, o'rta maxsus kasb-hunar hamda oliy ta'lim va boshqalar; - shaxsiy muloqot.

Da'vat etuvchi axborotlar – axborot subyekting (manba) ongli ravishdagi harakatlari bo'lib, aniq ijtimoiy

obyektga (shaxs, ijtimoiy guruh, jamoatchilik instituti va boshqalar) o'z ta'sirini o'tkazish majburiyatini olgan holda, aniq belgilangan maqsad asosida faoliyat yuritishi mumkin. Da'vat etuvchi axborotlar ijobiy yoki salbiy bo'lishi, masalan, da'vat etuvchi axborotlar salbiy bo'lsa, uning faoliyati obyekt mafaatlariga zid kelib, uni izdan chiqarishi mumkin. Bu harakatlar oshkor yoki yashirin bo'lib, ruhiy jihatdan obyektga ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, shunday xulosaga kelish mumkin: xavfsizlik tizimning xavf-xatarlarga qarshi kurashish imkoniyatiga egaligi, shuningdek, o'z rivojining yuqori darajasini egallash qobiliyatidir. Bizningcha, xavfsizlik istalgan obyektning mavjudligi tavsifini, mazkur obyektning o'z qadriyatlarini, maqsadlarini, qiziqishlarini himoya qilish, boshqacha aytganda, tizimning mavjudligini ta'minlovchi asoslarga, tahdid soluvchi kuchlarga qarshi kurashish qobiliyatidir.

ADABIYOTLAR

1. Jon Lackie. Chambers Dictionary of science and technology. – Edinburgh: Chambers, 2007. – Pp 268.
2. Заплатинский В. М. Терминология науки о безопасности. Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie «Bezpečnostna veda a bezpečnostne vzdelanie». – Liptovsky Mikulas: AOS v Liptovskom Mikulasi, 2006. – С.78-80.
3. Дзлиев М.И., Романович А.Л., Урсул А.Д. Проблемы безопасности: теоретико-методологические аспекты. – Москва: МГУК, 2001. – С.9.
4. Атаманов Г. А. Информационная безопасность: сущность и содержание // Бизнес и безопасность в России. – 2007. – № 47. – С. 106.
5. Даль В.И. Толковый словарь великорусского языка. –М.: 2002. –С.67
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка. -М.: -1990. С.38.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка. -М.: -1990. С.39.
8. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: Теория и технология психологической защиты. Дис. док.пси. наук. - М.: 2000, -С. 13.
9. Стрельцов А.А. Теоретические и методологические основы правового обеспечения информационной безопасности России: Дис. док. юрид.наук. –М.:, 2004, -С. 39
10. Лопатин В.Н. Информационная безопасность России: Дис. д-ра юрид. наук. – Санкт-Петербург, 2000, -С. 3.